

**BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM, KOLOZSVÁR
TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR
FILOZÓFIA TANSZÉKCSOPORT
KOMMUNIKÁCIÓ ÉS KULTÚRA DOKTORI ISKOLA**

A közép-európaiság egzisztenciális és kulturális dimenziói

Kivonat

Tudományos szakirányító:

Dr. Veress Károly egyetemi tanár

Doktorandusz:

Szócs Krisztina

**Kolozsvár
2011**

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	5
Bevezetés	7
1. A közép-európaiság mint filozófiai probléma	15
1.1. Közép-Európa és a közép-európaiság	15
1.2. A közép-európaiság és filozófiai reflexiója	16
1.3. A közép-európai gondolat létjogosultságáról	18
1.4. Közép-Európa fogalmának alakulása	23
1.5. A filozófia Közép-Európában	29
1.5.1. <i>Osztrák és magyar filozófia a századfordulón</i>	30
1.5.2. <i>A Lvovi-Varsói Logikai Iskola</i>	39
1.5.3. <i>Patočka és Közép-Európa</i>	41
1.6. Mi Közép-Európa?	48
1.6.1. <i>Közép-Európa mint vita tárgya</i>	48
1.6.2. Közép-Európa mint kérdés	50
2. A közép-európaiság mint hermeneutikai probléma	55
2.1. A közép-európaiság mint hermeneutikai tapasztalat	58
2.1.1. <i>A kognitív és a hermeneutikai tapasztalat különbségei</i>	58
2.1.2. <i>A hermeneutikai tapasztalat jellemzői</i>	68
2.1.3. <i>A közép-európai léthelyzet mint hermeneutikai szituáció</i>	73
2.1.4. <i>A közép tapasztalata</i>	79
2.1.4.1. <i>A közöttség (betweenness)</i>	80
2.1.4.2. <i>A határoltság</i>	84
2.1.4.3. <i>A játéksituáció</i>	87
2.2. A közép-európaiság mint történelmi tapasztalat	92
2.2.1. <i>Tapasztalat és történetiség</i>	92
2.2.2. <i>A hagyomány</i>	97
2.2.3. <i>A közép-európaiság mint hagyomány</i>	105
2.2.3.1. <i>Múlt – jelen; jelen – múlt</i>	106
2.2.3.2. <i>A historizáló retorika</i>	112
3. A közép-európaiság mint identitástapasztalat	115
3.1. Az identitás fogalma	115
3.2. Az identitás mint hermeneutikai probléma	121
3.3. A kulturális identitás	127
3.4. A közép-európaiság mint identitás	137
3.5. A közép-európai identitástapasztalat jellemzői	146
3.5.1. <i>Krízisben levés, avagy a válság tapasztalata</i>	146
3.5.2. <i>Másságok, különbségek, hozzátartozás</i>	152

3.5.2.1. A hozzátartozás	154
3.5.2.2. A kulturális távolság tapasztalata	157
3.5.3. <i>A párbeszéd lehetőségfeltételei</i>	168
4. A közép-európaiság és a posztmodern	175
4.1. A posztmodern fogalma	179
4.2. A közép-európaiság posztmodern perspektívában	184
4.3. A közép-európaiság rizomatikussága	188
4.3.1. <i>Az esetlegesség</i>	191
4.3.2. <i>A töredezettség</i>	192
4.3.3. <i>Az egység látszata</i>	193
4.3.4. <i>Több mint egy közép-európaiság van</i>	196
4.4. Az „öntudatra ébredt” közép-európaiság	198
4.5. A közép-európaiság <i>posztjai</i>	201
5. Közép-Európa kulturális sokszínűsége	207
5.1. A művészeti eklekticizmus egy szelete: a biedermeier	208
5.2. Közép-Európa fragmentált világának irodalmi szellemisége	213
Összefoglalás	217
Könyvészet	223

A doktori disszertáció tézisei és kivonata

Kulcsszavak: közép-európaiság, közép, Európa, hermeneutikai probléma, hermeneutikai tapasztalat, történelmi tapasztalat, hagyomány, kulturális identitás, másságok, különbségek, hozzátartozás, posztmodern, rizóma, esetlegesség, fragmentáltság, pluralitás, eklekticizmus.

1.) A disszertáció célkitűzése és a téma körülhatárolása

Értekezésem témája a közép-európaiságnak mint hermeneutikai, történelmi és identitástapasztalatnak olyan filozófiai szempontból történő elemzését foglalja magában, amely révén lehetővé válik a közép-európaiság egzisztenciális és kulturális dimenzióinak megjelenítése és feltárása. Ezért a disszertáció célja elsősorban az, hogy a közép-európaiság egzisztenciális és kulturális horizontját filozófiai vizsgálódásokon keresztül problematizálja és értelmezze. Nem célja, hogy Közép-Európa fogalmának földrajzi, szociológiai, gazdasági, politikai relevanciáinak részletes vizsgálatába fogjon vagy, hogy átfogó képet nyújtson Közép-Európa történelméről, hiszen ezeket az elmúlt száz esztendő regionális-vitái a maguk sokféleségében, összetettségében, bonyolultságában már megtették és az ezzel kapcsolatosan felmerülő kérdések száma, a problémák hordereje és nehézségi foka messze túlhaladja az egy disszertációban tárgyalható problémák dimenzióit. A disszertáció e tekintetben arra a belátásra épül, hogy mivel a közép-európai kérdéskör minden egyes részletének megvizsgálását, éppen a problémák összetettsége és komplexitása révén, nem tűzheti célul, a földrajzi, történelmi, politikai és kultúrtörténeti megközelítések figyelembe vétele mellett, elsősorban azoknak a filozófiai vetületeknek a megragadására és elemzésére fókuszál, amely által a közép-európaiság önazonosságtudatának folyton alakuló karaktere sajátos tapasztalati világával együtt megjelenítődik és értelmeződik. Ez az oka annak, hogy a dolgozat elsősorban egyrészt azt a szellem- és filozófiatörténeti folyamatot próbálja bemutatni, amelyben Közép-Európa megjelent, megformálta magát és kommunikálni tudta a térségi összetartozás formáinak egy sajátos változatát; másrészt a közép-európaiság fogalmából kiindulva, azoknak a

dimenzióknak a feltérképezésére helyezi a hangsúlyt, amelyek az itt élők élet- és világtapasztalatában feltáruulnak.

A közép-európaiság egzisztenciális és kulturális dimenzióinak filozófiai szempontból történő elemzése három alapvető síkon zajlott. Először is mivel a közép-európaiság fogalmiságát csak a közép-európai koncepcióról kialakított földrajzi, történelmi, politikai és kultúrtörténeti megközelítések figyelembe vétele mellett lehetett hitelesen megjeleníteni, ezért fontosnak tartottam annak a szellem- és filozófiatörténeti folyamatnak a megvizsgálását, amelyben Közép-Európa mint nyugati és keleti mintáktól eltérő stílusjegységet magában hordozó térségi tudatforma megformálta magát és kialakította sajátos azonosságtudatát. Egy második és még alapvetőbb szinten ennek a vizsgálódásnak az egyik meghatározó pontja az volt, hogy Közép-Európa konstrukciójaként megjelenített tapasztalat, köztitiség, hagyomány, másságok, identitás, kommunikáció, hozzátartozás, kulturális távolságok, stb. közép-európaisággal összekapcsolódó fogalmait hermeneutikai paradigmával alapozzam meg. Feltevésem szerint a hermeneutikai megközelítésmód átfogóbb értelmező mezőt biztosított ahhoz a szintézishez, amelyben a közép-európaiságot mint Európa közepén lévő „saját tapasztalati világot” leírom, megértem és értelmezem. A harmadik szinten az elemzés fő feladata annak bizonyítására irányult, hogy a nemzet, etnikum, nemzeti kultúra és nemzeti történelem különbözőségei mentén szerveződő közép-európaiság tapasztalata és önazonosságtudatának értelmezése, éppen pluri- és multikulturalizmusának köszönhetően nem szűkíthető le egyetlen értelmezési kategóriára.

A közép-európaiság problémájának filozófiai hermeneutika alapgondolatait követő elemzése azoknak az elemeknek a feltérképezésére irányult, amelyek a közepén való lét tapasztalatát a hasonlóságok és az eltérések megértésének dialektikájából eredeztetik. A hasonlóságok és eltérések egyidejű jelenléte pedig ahhoz a következtetéshez vezetett, amely szerint a közép-európaiság nem valamiféle kész értelmezés mentén válik megragadhatóvá, hanem a többsikű és szerteágazó értelemösszefüggésekben való úton levése révén újra és újra létrehozza fragmentáltságon és esetlegességen alapuló ellentmondásos alakzatait. Ennélfogva, a közép régió szisztematikus összefüggéseibe betekintést nyújtó szellemtörténeti rekonstrukció mellett, a közép-európaiság elemzése olyan értelmezés lehetőségét igyekszik megnyitni, amely szerint Európa közepének

vizsgálata nem egymást kizáró vagy felváltó megközelítések mentén halad, hanem olyan egységes fenomén különböző aspektusait foglalja magában, amely révén a közép térség realitásának sokféleségéből, széttöredezettségből, antinomikusságából eredeztethető, feszültségektől nem mentes dinamikájának leírása megragadhatóvá válik. Ez az elemzés a tartalmi rekonstrukció és a problematizálás mellett egy olyan módszertani szemponttal egészül ki, amely a közép-európaiságot mint hermeneutikai tapasztalatot igyekszik feltárni és interpretálni. Ily módon a tanulmány a közép-európaiság szellemtörténeti dimenziójának, filozófiatörténeti bemutatásának és kulturális vetületeinek értelmezése mellett egy olyan alapvető szintet is megjelenít, ahol a Közép-Európa koncepciójával párhuzamosan és tőle elválaszthatatlanul a közép-európaiság tapasztalatát a hermeneutikai gondolkodással összekapcsolja.

A disszertáció kulcsfogalmaként operáló *tapasztalat* fogalom elsősorban arra a „saját világgént” is megjelenő közép-európai közegre irányul, amely az ebben a régióban élő, az itt levő emberek, nap mint nap megélt és értelmezett, tapasztalati világaként nyilvánul meg. A „saját világ”, ebben az értelemben, az ember olyan mindennap megtapasztalt világát jelenti, amely soha nem egy lezárt történésként, hanem egy mindig is tovább haladó és alakuló világgént artikulálódik. A dolgozat témája abból a feltevésből indul ki, hogy egy adott közösséghez való tartozás tudata, mintái meghatározzák világban-való-benne-állásunk milyenségét, valamiképp behatárolják fogalmiságunk, kérdésfeltevéseink és önazonosságunk (identitásunk) irányát. Közép-Európában való élésünk olyan tapasztalati helyzetet indukál, ahol éppen közép-európaiként való definiáltságunk által, olyan mindent átfogó tapasztalati közegben találjuk magunkat, amely szituáltsága révén egyfajta horizontot vonva körénk, egyrészt lehatárolja tapasztalataink végtelenbe nyúló voltát, másrészt megnyitja a „saját egzisztencia” felől feltáruló lehetőségek és értelmezések dimenzióinak perspektíváját. Ilyen értelemben a „saját egzisztencia” feltárására létfontosságú szerep hárul, hiszen a közép-európai térség lakóiként, magyarokként, csehekként, lengyelekként, stb. csak azt a világot tudjuk hitelesen elemezni, amelyben otthon vagyunk, amely a mindennapiság által feltárul számunkra. Tehát a térségben élő individuumok mindennapi világának reflexiója tulajdonképpen a közép-európaiságban való „otthon-lét”, a közép-európai világ tapasztalataira irányul. A fenti gondolatmenet felvetései a következő hipotézis

megfogalmazásához vezettek: a közép-európaiság olyan *tapasztalati közegként* jelenik meg a térségben élők számára, amely egy közös *hagyomány, történelem, kultúra* tudatából építkezve bontakoztatja ki azt az értelmezési horizontot, amelyben a régió lakói kölcsönösen egymást feltételezve vagy éppenséggel egymás ellenében fogalmazzák meg sajátos módon felfogott, szüntelenül újraértelmeződő *önazonosság*aikat. A közép-európaiság azonosságtudata azonban leginkább az emlékezések, elbeszélte történetek, értekezések, tanulmányok, kulturális intézmények sokaságának különböző érvényű változatai nyomán jelenítődik meg és értelmeződik. A sokféle értelmezés egymással szembenálló kommunikációs terei egy multilingvisztikus és komplex közép-európaiság fogalom létrejövését eredményezik. Ezért, a sokféle értelemben felmerülő közép-európaiság elemzéséhez, éppen többértelműségéből és komplexitásából adódóan olyan szemléleti keret szükségeltetik, amely nem valamiféle összegző lezárást tűz ki célul, hanem lényegéből eredő lezárhatatlanságának és nyitottságának köszönhetően folyamatosan újrakérdezi és újraértelmezi a közép térség problémáját.

2.) Az alkalmazott módszer vázolója és a disszertáció felépítése

Jelen vizsgálódás esetében ezért inkább az önreflexív és a teoretikus kérdezői módokat használtam, olyan interpretatív filozófiai eljárásokkal, mint például értésmegértés-újraértés. A kutatásom jellege emiatt olyan alkalmazott filozófiává válik, amelynek a módszertani eljárása elsősorban a filozófiai hermeneutika előfeltevéseinek szemléleti keretei és metodológiai megfontolásai mentén halad. A hermeneutikai szemléletmód mellett a filozófia szakterületén belüli kutatásként a témaválasztás a kultúrfilozófia (kultúra, kollektív identitás, stb.) és az ontológia területéhez (köztes-lét, közepén való lét, határoltság, másként-lét tudata) kapcsolódó kérdések felvetését is tartalmazza. Ezek az összefüggések ugyanakkor magukban hordozzák azokat a geopolitikai és történelmi megközelítéseket is, amelyek hozzájárultak egy mai értelemben felfogott közép-európai tudat kialakulásához. Mivel a közép-európaisággal kapcsolatos kérdésekben a politológusok a társadalomkutatók, a történészek, szociológusok, kultúrkritikusok, stb. is régóta érdekeltek, ez a vizsgálódás ugyanakkor interdiszciplináris

irányultságú kutatássá is válik. A dolgozat a fentiekben felvázolt összefüggéseket öt alapvető fejezet keretében bontakoztatja ki.

Első fejezet: A közép-európaiság mint filozófiai probléma

Az értekezésem első alfejezetét (1.1.) a tanulmány címében szereplő „közép-európaiság” és Közép-Európa fogalom közötti különbségek megfogalmazásával indítottam. Ezt a rövid kitérőt azért tartottam fontosnak, mert amíg a Közép-Európa szó, többnyire Európa közepén lévő régiójára utal, addig maga a közép-európaiság fogalom egy mélyebb értelmet takar. Az összehasonlítás során arra a következtetésre jutottam, hogy a közép-európaiság a térségben létrejövő közép-európai tapasztalati elemek, az itt megjelenő „világok”, életérzések, mentalitások, stb. gyűjtőfogalmaként szolgál. A *Közép-Európa fogalmának alakulása* című alfejezet (1.4.) a közép-európaiság fogalmából kiindulva, röviden annak a szellemi- és kultúrtörténeti folyamatnak az elemzésével foglalkozik, amelyben Közép-Európa koncepciója megjelent és kialakította sajátos, Európa más részeitől eltérő önazonosságtudatát. Majd Közép-Európa fogalmának rövid szellemtörténeti rekonstrukciója után rátértem a közép-európai filozófia kérdéskörének kifejtésére. A *filozófia Közép-Európában* című fejezet (1.5.) azt a Közép-Európában megjelenő filozófiai gondolkodást mutatja be, amely főleg a századfordulón megalakult filozófiai iskolákat (Bécsi Kör, Varsói Logikai Iskola) egyfajta „közös stílusegység” tapasztalatára alapozva jeleníti meg. Az elemzések során az a megállapítás körvonalazódott, amely szerint a közép-európaiság gondolata többnyire nem képezi a közép-európainak nevezett filozófia tárgyát, sőt arról is megoszlanak a vélemények, hogy egyáltalán létezik-e közép-európai filozófia. A századfordulón létrejött, elsősorban osztrák és lengyel filozófiai iskolák összehasonlítása során, azonban felfedeztem olyan hasonló stílusjegyeket (logikai analízis, fogalmi pontosság és nyelvi precizitás, stb.), amelyek a régió közös történelmi, politikai és kulturális hátterének hatására jöttek létre. Ha e szerint a szempont szerint vizsgáljuk a közép-európai filozófia vetületeit, akkor az a feltevés miszerint a közép térségnek nincs sajátos filozófiája tévesnek bizonyul. Ha viszont egy ösztérségre kiterjesztett közös közép-európai filozófiai irányvonalat vagy egy térségi közös filozófiai mentalitást keresünk, akkor számolnunk kell azzal, hogy a

közép-európainak nevezett filozófiának vannak olyan aspektusai, amelyek minden megszorítás nélkül nem sorolhatóak egy közös közép-európai horizontba.

A *Mi Közép-Európa?* című alfejezet (1.6.) azt vizsgálja, hogy milyen filozófiai szempontok szerint közelíthető meg a közép térség problémája. Az itt megjelenő alfejezetekben felmerül a közép-európaiságnak mint kérdésnek, mint vitának és mint folyamatos értelmezésre szoruló koncepciónak a problémája. Ez a fejezet (1.6.) abból a feltevésből indul ki, hogy amennyiben a közép-európaiság olyan szüntelenül alakuló, kérdésre szoruló, értelmezésre váró fogalomként artikulálódik, amely magában hordozva a hagyomány folyton megújuló értelmét, a horizontok mindent körülhatároló struktúráit és a tapasztalat, a tapasztalás mindig jelenlevő aktusát, maga a közép-európaiság problémája hermeneutikai problémaként is felvethető. A fejezet végén megfogalmazott feltevések már előre jelzik azt a szemléleti keretet, amelyben a további problémák feltáruznak és értelmeződhetnek. A vita tárgyát képező Közép-Európa magával a vitasorozat fenntartásával ugyanis olyan további kérdések létrejövését és feltevését generálja, amelyek már eleve egy körülhatárolt hermeneutikai szituációban jönnek létre és artikulálódnak. Ezért ez a fejezet azzal a következtetéssel zárult, hogy a közép-európaiság releváns filozófiai problémaként leghatékonyabban a filozófiai hermeneutika kategóriarendszere felől közelíthető meg.

Második fejezet: A közép-európaiság mint hermeneutikai probléma

A dolgozatom második fejezete hermeneutikai szempontokat érvényesítve azokra a mindennapi tapasztalatokból kiinduló léhelyzetekre kérdez rá, amelyben a közép-európaiság struktúrái és folyamatai megjelennek és problematizálódnak. *A közép-európaiság mint hermeneutikai probléma* tulajdonképpen két fő fejezet kérdéskörének kifejtésére és elemzésére összpontosít: a közép-európaiság mint hermeneutikai és a közép-európaiság mint történelmi tapasztalatot foglalja magában. Ebben a fejezetben abból a feltevésből indulok ki, miszerint: a mindennapiságban megjelenő közép-európai tapasztalat elemzése olyan egyetemes és partikuláris beállítódást igényel, amely túlmutat a természettudományok objektív tényfelismerésre leszűkített módszerén. Ezért a közép-európaiság tapasztalatának elemzéséhez egy olyan filozófiai perspektívára van szükség, amely átfogó és egyetemes jellegével, a legkülönbözőbb emberi tapasztalatok és

léttartalmak mozzanataiba beépülve érvényesülhet. Ezt a beállítódást teszi lehetővé az egyetemes és partikuláris kérdések kidolgozásában jártas hermeneutikai szemléletmód.

A hermeneutikai értelemben vett *tapasztalat* fogalma kapcsolja össze a látszólag különálló részeket. A hermeneutikai tapasztalat éppen a mindenütt jelenlévésével és a mindent átható voltával „kényszerít” arra, hogy egy olyan hermeneutikai perspektívára tegyünk szert, ahonnan beláthatóvá és értelmezhetővé válik az a világ, amelyben élünk. Ennélfogva, tehát *A közép-európaiság mint hermeneutikai tapasztalat* című alfejezet (2.1.) annak a hipotézisnek az igazolására vállalkozik, amely szerint: a megtapasztalás, átélés igéiből képződő *tapasztalat* annak a közép-európai világnak a talaján képződik, amely a most is folyamatban lévő életvilágunk horizontját alkotja, ilyen értelemben, Közép-Európa azt a körülöttünk felépülő, minket körülvevő világot jelenti, amelyből minden tapasztalatunk, tapasztalatszerzési aktusunk kiindul. A fő fejezeteken belül megjelenő alfejezetek fogalmi analízisei az irányú törekvésemet szolgálták, hogy általuk minél pontosabban megragadhassam közép-európai mivoltunkat. Az első rész (2.1.), – amely a tapasztalat fogalmából kiindulva, a kognitív és a hermeneutikai tapasztalat elemzésén keresztül juttat el a tulajdonképpeni problémához: a közép-európaiság tapasztalatához, – a tapasztalat életvilágunkban megjelenő szerepét vizsgálja. A második rész *A közép-európaiság mint történelmi tapasztalat* (2.2.) arra a múltbeli, jelenünkben megjelenő horizontra koncentrált, amelyben a közép-európaiként értett tapasztalataink formálódnak, és amelyben a minket meghatározó közép-európai hagyomány artikulálódik. Hiszen a jelenét megérteni akaró ember, csak úgy képes autentikus ismeretek szerzésére, ha nyitottá válik a tapasztalatokban feltáruló múltbeli horizontok: a történelem és a hagyomány értelmezésére és megértésére is. A közép-európai önértelmezés alakzataira jellemző: hagyományban való benne állás, a múlt felé fordulás és azt elemző magatartás hatására létrejövő historizáló nosztalgia tudat alapvetően meghatározza a közép-európai eszmeiség alakulását. Ezért a közép-európai szellemiséget nagymértékben befolyásoló retorikus historizálást és a múltra vonatkozó nosztalgia tudatot egyrészt a térségben létező, egymás mellett lévő, egymást átfedő „kevert hagyományok” problematikájából kiindulva, másrészt a múltból jelenre és jelenből múltra irányuló horizontjainak hermeneutikai perspektívából való kifejtésére alapozva vizsgáltam meg. A 2.2.1.–2.2.3. fejezetek azon a feltevésen alapulnak, amely szerint: a múltbeli struktúráknak, a ránk ható

hagyománynak fontos szerep jut a jelenkori értelmezésekben, az önismeretben, az önértésben. Ily módon a közép-európai hagyományban való meggyökerezés tulajdonképpen, magában a történetileg behatárolt tapasztalatban és hagyományban való folyamatos úton levés által hozzásegít saját magunk és kultúránk hatékonyabb megismeréséhez és megértéséhez.

Harmadik fejezet: A közép-európaiság mint identitástapasztalat

A közép-európaiságot mint hozzánk tartozó, minket meghatározó *identitástapasztalatot* a harmadik részben elemzem. Ez a rész egyrészt abból a feltevésből építkezik, amely szerint az a tapasztalati világ, amelyben mindennapjaink során tevékenykedünk, hatással van önazonosságunk alakulására, tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy tapasztalatszerzési aktusaink formálják identitásunkat. Másrészt, a közép-európaiság kulturális identitásként túllépve a politikai, illetve nemzetpolitikai határoltságon, kiterjeszti gondolatiságát egy olyan kulturdimenzió fele, amely magában foglalva az egymással versengő struktúrákat és alakzatokat úgynevezett „kommunikációs térként” jelenik meg. A kommunikációs térként értett közép-európai zóna, azáltal, hogy megteremti a feltételeket a különböző struktúrák és alakzatok meggyökerezésének, olyan interakció sokaságát eredményezi, ahol nemcsak az egymás megértése, hanem az intolerancia és a másikkal való elutasítás is lehetségessé válik. A Közép-Európában lévő antinómikus struktúrák, eltérések és másságok jelenléte annak a kérdésnek a feltevéséhez vezet, hogy vajon lehetséges-e a különbözőségek által generált eltéréseknek, létrehozott (kulturális) szakadékoknak egy partneri viszonyon alapuló áthidalása?; illetve, létrejöhet-e a másságok, a különbözőségek és a saját közti párbeszéd?.

A közép-európaiság identitástapasztalatát elemezve három alapvető konklúzióra jutottam: 1.) az egységességet hirdető diskurzusok ellenére Közép-Európa identitása sokszínű, szerteágazó és komplex, vagyis önazonosságának meghatározása semmiképpen sem ragadható meg egyetlen értelmezési dimenzió révén. Hiszen Közép-Európa kulturális identitása csak a megértésünk által rendeződik egységgé, valójában fragmentált és a szüntelenül átértelmeződő kollektív önazonosságok észlelése és tapasztalata mentén artikulálódik. 2.) A másik megfogalmazott következtetés szerint a közép-európai önazonosság olyan narratív identitásalkotás vagy identitásmegőrzés produktumaként jön

létre, amely mindig a mások, a „mi” és az „ők” szembeállításával teremődik meg. A „mi” és az „ők” elhatárolása pedig a „másságok” és a „különbségek” elmélyüléséből eredeztethető konfliktusokhoz vezetnek. 3.) A harmadik fejezet (3.5.3.) végén lévő konklúzió, „másságokból”, „különbségekből” adódó távolságainak és kommunikációs problémáinak áthidalására tett kísérlete, azon a belátáson alapul, hogy Közép-Európának csak akkor van esélye saját sokféleségének eredményeként létrejövő belső feszültségeit leküzdeni, ha eszmeisége nem a „másságok” és a „különbségek” felszámolására irányul, hanem éppen a „másságok” megértését és a „különbségek” iránti nyitottságot szavatolja. Ezt a szemléletváltást csak a „saját” irányból történő nyitottság, a Másik másságának belátása, megismerése és megértése teszi lehetővé. Tehát úgy kellene érvényesíteni a sajátot, hogy közben utat nyitunk a másik tapasztalati világának érvényre jutásában is. A kulturális párbeszéd lehetőségfeltételeinek megvalósíthatóságára egy olyan hermeneutikai alapszituációnak a tanulmányozását javasoltam, amely az önmegértéshez vezető utat a saját és a másik között zajló, olyan hatékony dialógus lehetőségében látja, ahol a személyes előítéletek leküzdésére tevődik a hangsúly. A Közép-Európában zajló konfliktusok és válságok dinamikus folyamatai által generált kérdés, amely egy lehetséges párbeszéd lehetőségének megvalósulására irányul, egy olyan „köztes térben” zajló hermeneutikai dialógus szituációjában teremődhet meg, amely lehetővé teszi az *Én* és a *Te* konfliktusmentes találkozását. Ez a hermeneutikai beállítódás lehetőséget kínál az *Én* és a *Másik* egymás elfogadásán, kölcsönhatásán és együttműködésén alapuló, Bhabha által felvázolt „köztes térben” megteremtődő fordítási és egyeztetési folyamatainak is.

Negyedik fejezet: A közép-európaiság és a posztmodern

A negyedik fejezetben a közép-európaiság koncentrikus köreinek folyamatos mozgásban levését olyan posztmodern perspektívából elemzem, amely nem a különbségek eltüntetésére, hanem azok felerősítésére és megértésére törekszik. Ebben a fejezetben arra a feltevésre alapozok, amely szerint a pluralizmuson, esetlegességen, széttöredezettségen alapuló közép-európaiság szisztematikus felépítése az ellentétességen alapuló, sokféle nézetet elfogadó posztmodern koncepcióhoz hasonló szerkezetet generál. Az első alfejezet *A posztmodern fogalma* (4.1.) a posztmodern eszmeiség kialakulásával és a róla kialakított felfogásokkal foglalkozik. A következő alfejezetekben (4.2.–4.4.) azt

vizsgálom, hogy a sokféle nézetet magába tömörítő közép-európaiságot mely posztmodern szerkezettel lehetne rokonítani. Hogyan ragadható meg a képlékeny szerteágazó, sokféleségen alapuló közép-európaiság felépítése, továbbá melyek azok az irányvonalak, struktúrák, amelyek mentén megragadhatóvá, vagyis bemutathatóvá válhat fogalmisága?

Ez a fejezet az addig *egységként* felfogott közép-európaiság szemléletet más perspektívába helyezi és ráirányítja a figyelmet arra, hogy Közép-Európában valójában olyan különböző világok (nemzetek, kultúrák, szubkultúrák stb.) léteznek, amelyek a közép-európaiság gyűjtőneve révén sok világot magába foglaló *egyként* konstituálódnak. Az *egységes* világgként felfogott Közép-Európa, tulajdonképpen csak fogalmisága révén hordozza magában az *egység* gondolatát, hiszen valójában ez a közép-európai tapasztalati közeg az egymást gyakran keresztező, ellentmondásokkal telített *sokféleség* különböző világaiból épül fel. A közép-európai alakzatok elemzésekor arra a következtetésre jutottam, hogy az egység látszatával eltakart közép-európai dimenzió, valójában a rizómák sokféleségen alapuló, mindent átszelő mozgásban lévő pluralisztikus világát hordozza magában. Gondolatiságát meghatározzák az egymásnak ellentmondó nézetek, felfogások, a sokféle értékrend, a különféle meghatározások egyidejű jelenléte, a pluralisztikus milió, a széttöredezettség, az esetlegesség, és az ebből következő fogalmi megragadhatatlanság, homályosság, terminológiai útvesztő. Ez pedig ahhoz a konklúzióhoz vezetett, miszerint a közép-európaiság a posztmodern struktúráihoz hasonló szerkezetet generál. Ennek bizonyítására külön megvizsgáltam magának a posztmodernnek a fogalmát, alakulásának sokrétűségét, majd összehasonlítottam ezeket a posztmodern elemeket a közép-európaiság alakzataival. Ahhoz, hogy a közép-európaiság minden irányban kiterjedő, szerteágazó, koncentrikus körökként működő mozgásban levését valamiképp megragadhassam *A közép-európaiság rizomatikusága* című alfejezetben (4.3.) Deleuze és Guattari által kidolgozott rizomatikus szemléletmódhoz folyamodtam. A rizóma cáfolva a lineáris felfogásokat pontosan azt a kaotikusnak tűnő fogalmi zavarodottságot próbálja bemutatni, amely a pluralista szerkezetű közép-európaiságot is foglalkoztatja. A posztmodern hozadékaként számon tartott rizómát a közép-európaisághoz hasonló körkörös, centripetális strukturális felépítés jellemzi. A rizomatikus struktúrák eklektikus jegyeinek térségben észlelhető jelenléte, ahhoz a

következtetéshez vezetett, hogy nem egy monolitikus közép-európaiság, hanem „sok közép-európaiság van”. Az „*öntudatra ébredt*” közép-európaiság című alfejezetben (4.4.) tulajdonképpen csak megerősítést nyert az a feltevés, amely szerint a közép-európaiság és a posztmodern hasonló szerkezeti konstrukció mentén épül fel. Ebben a fejezetben ugyanis arra a következtetésre jutottam, hogy az Európa öntudataként is funkcionáló, az egységesség látszatát propagáló közép-európaiság a térségben időközben létrejött és a téma körül kialakult hatalmas irodalom hatása alatt kénytelen volt felismerni és elismerni, hogy a diskurzusokban megjelenő gyakran konstitutívnak és létalkotónak bizonyuló öntudat olyan szerteágazó interpretációk megjelenéséhez vezet, amely gyakran egymásnak ellentmondó felfogásokat és vitát eredményez. Ez a megállapítás annak belátását indukálta, hogy a közép-európai diskurzusokban már nemcsak konstitutív, létalkotó öntudat tapasztalható, hanem különböző realitások, különböző narratívák sokféle interpretációjának posztmodernszerű kaotikussága is felfedezhető. A kaotikusság, a szerteágazó értelmezésekben való úton levés azt a konklúziót vonja maga után, hogy Közép-Európa nem monolitikus egység, hanem olyan Európa centrumában található, különböző dimenziókból felépülő realitás, amelynek sokféle értelmezéseiben tulajdonképpen a posztmodern nyer realitást. Ennek a sokféleségnek a szemléltetésére leginkább a kulturális dimenzió alkalmas, ugyanis a különféle közép-európaiságok legélénkebben a művészet, az irodalom mentén ismerhetők fel. A közép-európaiság megjelenhet, rotundaként, biedermeierként, Hrabal regényként, Kundera elbeszélésként, OMM-ről szóló történetként, poszkommunizmusként vagy éppen posztkolonializmusként (4.5.). Ezek mind-mind egy sajátos nézőpontot képviselnek Közép-Európa milyenségéről, fogalmiságáról.

Ötödik fejezet: Közép-Európa kulturális sokszínűsége

Az ötödik részben ezt a kaotikusnak tűnő fragmentált kulturális sokféleséget próbáltam röviden érzékeltetni a biedermeieren, a Kafka, Kundera, Hrabal, stb. művein keresztül. A két alfejezetet (5.1., 5.2.) magában foglaló ötödik rész arra szolgált, hogy röviden felvázoljam a közép-európaiság hol megjelenő, hol eltűnő tulajdonságainak egy szeletét. Itt röviden kitérek Közép-Európa művészeti eklekticizmusának és irodalmi

fragmentáltságának elemzésére. Ez nem egy széleskörű vizsgálódás, pusztán a közép-európaiság egy-egy „metszetének” bemutatása.

A közép-európaiság koncepciójának jelen elemzése a filozófiai és kulturális szempontok vizsgálatára koncentrálva ugyanis nem vállalkozhat arra, hogy az összes Közép-Európában fellelhető irányzatot, dimenziót, perspektívát, értekezést stb. részletekbe menően bemutassa és elemezze. Ezért jelen tanulmány elsősorban azokra a közép-európaiság tapasztalatában megjelenő egyes elemeire fókuszál, és azokat a vetületek vizsgálja, amely az itt élők „értelmezési” és „megértő” tapasztalati horizontjában hozzáférhetővé válik és feltárul. A régióban felfedezhető különféle művészeti és irodalmi irányzatok keveredése a térségben tapasztalható töredékesség és eklekticizmus posztmodernnek is nevezett jellegzetességének felerősödését eredményezte. Az itt található „tulajdonságok” kavalkádja vezet el a közép-európaiság posztmodernszerű széttöredezett realitásához. A közép-európaiság különböző „tulajdonságainak” dimenziói többek közt magukban foglalják: a közép-európai eklektikus művészetet, a kis elbeszéléseket, a zsidóság térségben betöltött kiemelkedően fontos kulturális szerepét, a biedermeiert, de a sort lehetne tovább folytatni a barokkal, a németek régióban betöltött funkciójával, a cseh kisregényekkel, a magyar prózával vagy éppen Bartók zeneművészetével.

3.) Következtetések

A fenti fejtegetéseket összegezve a következő konklúziók körvonalazódnak: 1.) mivel tapasztalatunk a közép-európai szituáció által meghatározott horizontban formálódik, Közép-Európában való élésünk, olyan tapasztalati helyzetet indukál, amely mintegy hol kiterjesztve, hol leszűkítve a régióban létrejövő tapasztalatok horizontját, elve behatárolja és meghatározza tapasztalatszerzési aktusainkat. Vagyis egy adott közösséghez való tartozás tudata, mintái meghatározzák világban-való-benne-állásunk milyenségét, valamiképp behatárolják fogalmiságunk, kérdésfeltevéseink és önzonosságunk (identitásunk) irányát. 2.) Ugyanakkor a közép-európaiság olyan egységesnek tűnő, *közös* hagyomány, történelem, kultúra tudatából építkezve hozza létre sajátosan megkonstruált karakterét, amely éppen a közöshöz, a közösséghez való

hozzátartozás által határolja el magát „másoktól”, mintegy megteremtve ezzel egy olyan önazonosságot, amely tulajdonképpen a másoktól való különbözőség által jeleníti meg saját narráción alapuló kollektív identitását. Ennélfogva, tehát az egységként felfogott közép-európai eszmeiség, olyan homályos tudatot eredményez, amely éppen ellentmondásosságának és nehezen meghatározhatóságának köszönhetően terminológiai útvesztőhöz vezet. 3.) Az általam elemzett filozófiai dimenzióban a közép-európaiság fogalmát azzal a hermeneutikai gondolkodással kapcsolva össze, amely lehetővé teszi a különféle értelem összefüggésekben való úton levést és a sokféle értelmezés horizontjában való nyitottságot, arra a következtetésre jutottam, hogy a közép-európaiság fogalmának terminológiai kaotikusságából kivezető utat annak belátása jelentheti, hogy Közép-Európa nem egy egységes monolitikus szerkezeten alapuló közösségi tudatforma, hanem olyan sok világot magába olvasztó ellentmondásos nézeteket megengedő, sokféle értékrendet és meghatározást lehetővé tevő pluralisztikus miliő, amely tulajdonképpen széttöredezett világának hol egymásba csúszó, hol szétváló szerkezetei nyomán ragadható meg. Az egymásba kapaszkodó, összekapcsolódó struktúrák azt a látszatot eredményezhetik, hogy egyetlen egy egységes közép-európaiság létezik, valójában azonban sok közép-európaiság egyidejű jelenléte fedezhető fel.

Végső összefoglalásként tehát elmondható, hogy az egymást kölcsönösen megengedő vagy éppen kizáró közép-európai világok teremtik meg a feltételeket az „én”, a „te” és a „mások” között megvalósuló interakciók sokaságának. A különböző világok közötti interakciók gyakran egymást metsző és meghatározó tapasztalatai pedig a közép-európaiságokról szóló különféle értelmezések szüntelenül végbemenő folyamatban levéséhez vezetnek. Ezért a közép-európai gondolatiság meghatározása és értelmezése nem szűnik, nem szűnhet meg valamiféle összegző lezárásban, hanem folyamatosan végbemenve és együtt haladva velünk újra gondolódik és átalakul. Ily módon a közép-európaiság kutatása sokféle értelmezési dimenziójának köszönhetően további kérdések és értelmezési lehetőségek újabb és újabb horizontját nyitja meg.

Válogatott könyvészet

1. Anderson, Benedict: *Imagined communities: reflections on the Origin of Spread of Nationalism*. Verso, New York, London, 1991.
2. Artmann H. C., Esterházy Péter, Kiš Danilo, Konrád György, Limonov Edward, Magris Claudio, Milosz Czesław, Rummo Paul-Eerik, Mészöly Miklós, Michnik Adam: Europa Centrală – Identitate și cultură. In: Adriana Babeți–Cornel Ungurenu (ed.): *Europa Centrale. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
3. Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
4. Bariska István Mihály: *Közép-Európa hosszú árnyéka*. ISES füzetek, Szombathely-Kőszeg, 2007.
5. Bemington, Geoffrey: Postal politics and the institution of the nation. In: Homi K. Bhabha (ed.): *Nation and Narration*. Routledge, 1990.
6. Benwell, Bethan–Stokoe, Elizabeth: *Discourse and identity*. Edinburgh University Press. 2002.
7. Berend T. Iván: *Kisiklott történelem. Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században*. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2003.
8. Bertens, Hans: The Postmodern *Weltanschauung* and its Relation with Modernism. In: Joseph P. Natoli, Linda Hutcheon (eds.): *A Postmodern reader*. SUNY Press, 1993.
9. Bhabha, Homi K.: Culture's In-Between. In: Stuart Hall–Paul du Gay (ed.): *Questions of Cultural Identity*. SAGE, 1996.
10. Bhabha, Homi K.: Narrating the Nation. In: Homi K. Bhabha (ed.): *Nation and Narration*. Routledge, 1990.
11. Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. I. kiadás Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946.
12. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. kötet (1935–1944), Budapest, Magvető, 1986.
13. Bojtár Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa?* Századvég, Budapest, 1993.
14. Bondy, François: Elmélkedés a Kelet és Nyugat közös kultúrájáról. In: *Világosság*. 1989/8–9.
15. Buden, Boris: Kulturfordítás és hibriditás. In: *Magyar Lettre Internacional*. 51. 2003.

16. Burmeister, Hans-Peter: Möglichkeitsinn und Wertezelfall. Mitteleuropa als deutsche Frage. In: Hans-Peter Burmeister, Frank Boldt, György Mészáros: *Mitteleuropa, Traum oder Trauma?: Überlegungen zum Selbstbild einer Region*. Edition Temmen, 1988.
17. Busek, Erhard: *Az elképzelt Közép-Európa*. Budapest, 1992.
18. Călinescu, Matei: From the One to the Many. Pluralism in today's thought. In: Ingeborg Hoesterey (ed.): *Zeitgeist in Babel: the postmodernist controversy*. Indiana University Press, 1991.
19. Csáky Moritz: A kommunikációs térként értett kultúra. In: *Irodalomtörténet*. ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet. Magyar Tudományos Akadémia–Ráció Kiadó. 2010/1.
20. Dahn, Helmut – Ignatov, Assen: *Gesichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1996.
21. Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: Introduction: Rhizome. In: Gilles Deleuze, Félix Guattari: *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. Continuum International Publishing Group, 2004.
22. Eriksen, Hylland Thomas: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. Boulder, Pluto Press, London, 1993.
23. Erős Ferenc: Identitás és modernizáció. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum, Budapest, 1998.
24. Gadamer, Hans-Georg: "The Universality of the Hermeneutical problem". In: *Philosophical Hermeneutics*. (Trans. David Linge), University of California Press, 1976.
25. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlat*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
26. Gadamer, Hans-Georg: *Das Erbe Europas*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1989.
27. Gadamer, Hans-Georg: The Diversity of Europe: inheritance and Future. In: Dieter Misgeld, Graeme Nicholson (eds.): *Hans-Georg Gadamer on education, poetry, and history: applied hermeneutics*. SUNY Press, 1992.
28. Gadamer, Hans-Georg: Citizen of Two Worlds. In: Graeme Nicholson (eds.): *Hans-Georg Gadamer on education, poetry, and history: applied hermeneutics*. SUNY Press, 1992.
29. Gerő András: Közép-Európa kulturális öröksége. In: *Európai utas*. 2005/1.

30. Hall, Stuart – Gay, Paul du (eds.): *Questions of Cultural Identity*. SAGE, 1996.
31. Hall, Stuart: Cultural identity and diaspora. In: Williams Patrick – Laura Chrisman (ed.): *Colonial Discourse & Postcolonial Theory: A Reader*. Harvester Wheatsheaf, 1993.
32. Haller, R.: Es gibt einer österechischer Philosphie. In: R. Haller: *Fragen zu Wittgenstein und Aufsätze zur österechischen Philosphie*. Rodopi, Amsterdam, 1986.
33. Hanák Péter: Közép-Európa keresi önmagát. In: *Liget* 1988/1.
34. Hassan, Ihab: Toward a Concept of Postmodernism. In: Joseph P. Natoli, Linda Hutcheon (eds.): *A Postmodern reader*. SUNY Press, 1993.
35. Hobsbawm, Eric: Inventing Traditions. In: Eric Hobsbawm– Terence O. Ranger (eds.): *The Inventioin of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
36. Ionesco, Eugène: Imperiul Austro-Ungar – Precursor al confederației Europei Centrale? In: Adriana Babeți–Cornel Ungureanu (ed.): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
37. Ivask Ivar: Coloana infinită. Milosz și literatura Europei răsăritene. In: Adriana Babeți–Cornel Ungurenu (ed.): *Europa Centrale. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
38. Johnston, William M.: *The Austrian mind: an intellectual and social history, 1848-1938*. University of California Press, 1983.
39. Judt, Tony: *Redescoperirea Europei Centrale*. (17–42.), Jacques Le Rider: *Încercare de istorie semantică* (72–80.), Michel Foucher: *Fragmente de Europa: unificări și facturi*. (98–101.) In: Adriana Babeți–Cornel Ungurenu (ed.): *Europa Centrale. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
40. Kiš, Danilo: Változatok közép-európai témákra. In. Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
41. Kiss Endre: Közép-Európai tudat tegnap és ma. In: *Európai utas*. 2001/1.
42. Košík, Karel: Mi Közép-Európa? In: *Magyar Filozófiai Szemle*. 1993/3–4.
43. Kundera, Milan: Tragedy of Central Europe. In: *New York Rewiev of Books*. Vol. 31, nr. 7, April 26. 1984.

44. Lemberg, Hans: Osteuropa, Mitteleuropa, Europa. Formen und Probleme der „Rückkehr nach Europa“. In: *Der Umbruch in Osteuropa*. (Hrsg.) Jürgen Elvert, Michael Salewski. Stuttgart. 1993.
45. Losoncz Alpár: *Európa-dimenziók*. Forum Könyvkiadó. 2002.
46. Lyotard, Jean-Francois: *Condiția postmodernă*. Idea Design & Print Editură, 2003.
47. Moore, David Chioni: Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. In: Violeta Kelertas (ed.): *Baltic postcolonialism*. Rodopi, 2006.
48. Naumann, Victor: Între identitate culturală și iluzie politică. In: Adriana Babeți–Cornel Ungurenu (ed.): *Europa Centrale. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
49. Nyíri J. Kristóf: *Európa szélén*. Kossuth Könyvkiadó, 1986.
50. Patočka, Jan: Mi a cseh? In: *Mi a cseh?* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.
51. Philips, Mark Salber: What Is Tradition When is not 'Invented'? In: Mark Phillips, Gordon J. Schochet (eds.): *Questions of tradition*. University of Toronto Press, 2004. 3–4.
52. Poli, Roberto: In itinere. Pictures from Central European Philosophy. In: Roberto Poli (ed.): *In itinere. European cities and the birth of modern scientific philosophy*. Rodopi, Amsterdam, 1997.
53. Ricoeur, Paul: Universal Civilization and National Cultures. In: uő. *History and truth*. Northwestern University Press, 1992.
54. Rider, Jacques Le: Un concept cu geometrie variabilă. In: Adriana Babeți–Cornel Ungurenu (ed.): *Europa Centrale. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
55. Risser, James: *Hermeneutics and the voice of the other: re-reading Gadamer's Philosophical hermeneutics*. SUNY Press, 1997.
56. Schöpflin György: *Az identitás dilemmái. Kultúra, állam, globalizáció*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
57. Schorske, Carl E.: *Fin-de-siècle Vienna: politics and culture*. CUP Archive, 1981.
58. Stiftung, Ebert Friedrich: *Die blockierte Vergangenheit: Nachdenken über Mitteleuropa*. Argon, 1987.

59. Ungureanu, Cornel: Postfață. Europa Centrală și Europa periferiilor (Secțiuni pentru o carte necesară). In: Adriana Babeți–Cornel Ungureanu (ed.): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 1997.
60. Veress Károly: A közép-európaiság lehetőségéről. In: Csák László szerk.: *Európa közepe –Közép-Európa?* Librarius, Szeged–Kecskemét, 2000.